

بررسی جایگاه گفتمان عدالت در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران

سمانه کشوردوست^۱

چکیده

یکی از گفتمان‌های اصلی اثرگذار بر پدیده‌ی انقلاب اسلامی ایجاد عدالت در ابعاد اقتصادی و اجتماعی در جامعه بود. چنین هدفی در قالب شعارهای مردم پیش از انقلاب اسلامی و رهنمودهای حضرت امام خمینی در سال‌های پیش از انقلاب و در آستانه‌ی انقلاب به وضوح قابل ملاحظه بود. پس از انقلاب نیز این خواسته و هدف کلان در مبانی و بنیان‌های قانون اساسی و اسناد بالادستی خود را نشان داد. مقاله‌ی حاضر در صدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که گفتمان عدالت به چه نحوی در برنامه‌های توسعه‌ی بازنمایی شده است؟ به عبارت دیگر گفتمان عدالت چه جایگاهی در اسناد بالادستی در طی چهار دهه پس از پیروزی انقلاب اسلامی داشته است؟ در پاسخ به این پرسش این مقاله با در نظر گرفتن سلسله مراتب اسناد بالادستی سیاست‌های متاثر از گفتمان عدالت اقتصادی و اجتماعی را با استفاده از روش اسنادی گردآوری کرده و با روش تجزیه و تحلیل تفسیری آن‌ها را مورد تحلیل قرار می‌دهد. بررسی اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی نشان می‌دهد سیاستگذار برای ایجاد عدالت از سیاستگذاری توأمان در دو حوزه اقتصادی و اجتماعی استفاده نموده است. به این ترتیب که برای رفع موانع عدالت اجتماعی به ایجاد اهرم‌هایی از طریق تامین و تقویت عدالت اقتصادی پرداخته است اما چنین سیاستگذاری‌ای در طول زمان با تغییر، تحول و تکامل مواجه بوده

keshvardoost@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۶

۱. دکترای علوم سیاسی و استادیار دانشگاه تهران

تاریخ ارسال: ۱۳۹۸/۴/۲۴

است.

واژگان کلیدی

عدالت، اسناد بالادستی، قانون اساسی، سیاست‌های کلی، برنامه‌های توسعه.

مقدمه

«لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الكتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط» قرآن کریم اهمیت ایجاد عدالت را همراستا با ارسال پیامبران و نزول کتاب‌های آسمانی دانسته است. تاریخ اسلام نیز مبین تلاش پیامبر و امیرالمومنین در راستای تحقق عدالت اجتماعی به عنوان یکی از اصلی‌ترین اهداف رسالت بوده است. انقلاب اسلامی نیز از آغاز راه تا کنون همواره ایجاد عدالت را به عنوان یکی از اهداف ضروری خود تلقی نموده است. به همین دلیل گفتمان عدالت خواهی هم در مبانی نظری و سیاست‌ها و قوانین بنیادین جمهوری اسلامی و هم در اتخاذ تصمیمات و تدوین و اجرای سیاست‌ها نمود داشته است. در این راستا در دوره‌های مختلف رویکردهای سیاستی گوناگون به گفتمان عدالت در ابعاد مختلف منجر به اتخاذ و اجرای سیاست‌های متفاوتی گردیده است. مقاله‌ی حاضر با توجه به اهمیت گفتمان عدالت و دستیابی به نتایج سیاست‌های برآمده از اهداف گفتمان عدالت در ابعاد اقتصادی و اجتماعی به دنبال پاسخ به این سوال است که گفتمان عدالت خواهی در این چهار دهه در جمهوری اسلامی منجر به چه اسناد سیاستی‌ای شده است؟ به عبارت دیگر عدالت اجتماعی و اقتصادی در کدام قوانین سیاست‌ها خود را نشان داده است و چه جایگاهی در میان اسناد سیاستی دارد؟ اهمیت این مسئله از آنجا ناشی می‌شود که اگر چه در برخی پژوهش‌ها گفتمان عدالت در انقلاب اسلامی و نگاه دولت‌ها به عدالت در عمل مورد بررسی قرار گرفته‌اند اما تا کنون این موضوع از بعد سیاست‌گذاری عمومی و اهمیت گفتمان عدالت در چرخه‌ی اتخاذ سیاستی مورد توجه نبوده است. در بخش بعدی ابتدا به مرور ادبیات پرداخته و پس از بررسی مفهوم عدالت؛ جایگاه گفتمان عدالت را در اسناد بالادستی از جمله قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی و قوانین برنامه‌های توسعه بررسی می‌نماییم.

پیشینه‌ی پژوهش

در حوزه‌ی گفتمان عدالت و سیاست‌های مبتنی بر گفتمان عدالت در بیشتر پژوهش‌های سیاست‌های اجرایی و برنامه‌های دولت در خصوص اجرای عدالت و نه اسناد سیاستی مورد بررسی قرار گرفته‌اند

به همین جهت این مقاله از جنبه‌ی بررسی اسناد بالادستی دارای نوآوری می‌باشد. در ادامه به مهمترین پژوهش‌هایی که در خصوص عدالت در جمهور اسلامی انجام شده اشاره می‌شود. قریشی، علیزاده و زایر کعبه (۱۳۹۶) در مقاله‌ی خود تحت عنوان "تحول گفتمان عدالت در ایران: مطالعه‌ی موردی دولت‌های محمود احمدی نژاد و حسن روحانی"؛ عناصر گفتمان عدالت را در دولت‌های احمدی نژاد و روحانی بر مبنای تحلیل گفتمانی لاکلاو و موفه و مصادیق ابعاد اقتصادی، اجتماعی فرهنگی و سیاسی عدالت را در دولت‌های مذکور استخراج می‌نمایند. نویسندگان در این مقاله دو خرده گفتمان عدالت را شامل گفتمان عدالت به مثابه حمایت از توده‌ی فروست در دولت احمدی نژاد و گفتمان اعتدال و توسعه را دولت روحانی به مثابه دو قرائت متفاوت از فراگفتمان جمهوری اسلامی مطرح می‌نمایند.

رضایی (۱۳۹۱) در مقاله‌ی خود با عنوان "مطالعه‌ی عدالت اجتماعی در برنامه‌های توسعه از نگاهی نو" وضعیت عدالت اجتماعی را در برنامه‌های دوم و سوم و چهارم بررسی می‌نماید. نتیجه‌ی تحلیل محتوای کمی و کیفی این سه برنامه نشان می‌دهد تعادلی میان حوزه‌های چهارگانه‌ی زندگی اجتماعی وجود ندارد به طوری که در این سه برنامه حدود ۶۰٪ به حوزه‌ی اقتصادی، حدود ۲٪ به حوزه‌ی اقتصادی، حدود ۱۵٪ به حوزه‌ی اجتماعی و حدود ۲۴٪ به حوزه‌ی فرهنگی توجه شده است. اخوان کاظمی (۱۳۸۸) در مقاله‌ی خود تحت عنوان "گفتمان عدالت در دولت نهم" به بررسی جایگاه عدالت در گفتمان‌های سیاسی اجتماعی جمهوری اسلامی می‌پردازد و معتقد است این گفتمان‌ها در دوره‌های مختلف پیش از دولت نهم عملکردهای افراطی و تفریطی داشته‌اند. نویسنده در گفتمان اصولگرایی عدالت خواه دولت نهم با احیای ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب بر محور دال مرکزی ولایت؛ دال‌های چهارگانه عدالت گستری، مهرورزی، پیشرفت و تعالی مادی و معنوی و خدمت‌رسانی را مفصل‌بندی می‌کند اما معتقد است در این گفتمان نیز عدالت رنگ و لعاب اقتصادی گرفته و اجرای عدالت دچار مشکلات و شتابزدگی می‌شود.

خواجه سروری (۱۳۸۶) در مقاله‌ی "فراز و فرود گفتمان عدالت در جمهوری اسلامی ایران" به بررسی اقتضائات دولت‌ها در مواجهه عملی با مفهوم شیعی عدالت و تحول این گفتمان در دوره‌های مختلف می‌پردازد. بر اساس نظر نویسنده در دولت بازرگان دولت حداقلی ضروری برای تحقق عدالت دانسته شد. در دولت رجایی عدالت در مواجهه با جنگ تفسیر گردید؛ دولت موسوی دغدغه‌ی مستضعفان را اصلی‌ترین مصداق عدالت شیعی معرفی کرد. دولت هاشمی رفسنجانی توسعه را ضرورت تحقق عدالت در نظر گرفت و دولت خاتمی عدالت را در تحقق توسعه‌ی سیاسی جستجو

می‌کرد و سرانجام در دولت احمدی نژاد عدالت باردیگر از بازتعریفی انقلابی و مکتبی برخوردار شد.

بازتعریف مفهوم عدالت

الف) عدالت در اندیشه سیاسی غرب

عدالت جزء مفاهیم اصلی اندیشه‌ی سیاسی است که از دیرباز مورد نظر و توجه اقوام گوناگون بوده است. از نظر افلاطون عدالت ویژگی نفس فرد است که در جامعه انعکاس می‌یابد هنگامی که عقل و خشم و شهوت در جای خود قرار گیرند (اخوان کاظمی، ۱۳۷۹، ۷۰) فضیلت عدالت در فرد محقق می‌گردد و در جامعه نیز عدالت هنگامی رخ می‌دهد که حکیمان بر جامعه حکومت کنند. ارسطو از جمله‌ی اولین اندیشمندان سیاسی است که تقسیم‌بندی‌های متفاوتی از عدالت دارد که شامل عدالت معاوضه‌ای (مبادله‌ای) و توزیعی، طبیعی و قانونی، عام و خاص، مطلق و نسبی (سیاسی) می‌شود. ارسطو از میان انواع هشتگانه فوق، عدل توزیعی را مهم‌تر از همه می‌داند زیرا او در اساس فکر خود عدل را نه در برابری بلکه در تناسب می‌داند و می‌گوید که پایگاه و حقوق و امتیازات هر کسی در جامعه باید به اندازه و شایستگی و دانایی او باشد (شمسینی غیاثوند، ۱۳۸۲، ۳۲۴).

در اندیشه‌ی سیاسی متاخر در غرب توجه به آزادی موجب غفلت از مفهوم عدالت می‌گردد در همین راستا نظریات فایده‌گرایی ظهور می‌کنند که به حداکثر رساندن منفعت را حتی در صورت غیر عادلانه بودن مهم تلقی می‌کند. در میان منتقدان فایده‌گرایی نظریه‌ی عدالت جان رالز اهمیت بسیاری دارد. رالز با الهام از نظریات کانت؛ نظریه عدالت به معنای انصاف را مبتنی بر دو اصل تصدیق حق مساوی همه برای برخوردای از آزادی‌های اساسی و موجه بودن نابرابری‌های اجتماعی به شرطی که برای مصالح همگان "سازمان یافته" باشد می‌داند. (اخوان کاظمی، ۱۳۷۹، ۷۴)

ب) عدالت در اندیشه‌ی سیاسی اسلام

در قرآن کریم شکل‌گیری جهان بر اساس عدالت تکوینی ترسیم شده است: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (سوره آل عمران، آیه ۱۸) علاوه بر آن خلق انسان نیز بر پایه‌ی عدالت بوده است: "الذی خلقک فسواک فعدلک" (سوره انفطار، آیه ۸). (فوزی، ۱۳۹۳، ۶۱) بنابر این استقرار عدالت در جهان مبتنی بر خلقت و همراستا با اهداف آفرینش می‌باشد. خداوند در قرآن در چندین آیه اقامه عدل را جزء اهداف پیامبران معرفی

می‌نماید "لقد ارسلنا رسلنا بلیینات و انزلنا معهم الكتاب و المیزان بالقسط" و همچنین نشان‌ها را نیز به برپایی عدل دعوت می‌کند. "ان الله یامر بالعدل و الحسان" (سوره حدید، آیه ۲۵)
امیر المومنین علیه السلام می‌فرماید عدل هر چیز را در جای خود می‌نهد "العدل یضع الامور مواضعها"
(نهج البلاغه، کلمه قصار ۲۴۹). در میان متفکرین اسلامی چند تعریف از عدالت وجود دارد:

_ اعطاء کل ذی حق حقه (هر صاحب حقی را به حق خود رساندن)

_ شهید مطهری نیز عدالت را دادن حق صاحبان بدون هیچ تبعیضی میان آن‌ها می‌داند.

(گلستانی، ۱۳۸۵، ۱۸۴)

در مجموع در اسلام عدالت در چند سطح مورد توجه قرار می‌گیرد:

_ عدالت در سطح ویژگی و صفت فردی، عدالت در سطح نظام هستی و فرا گرفتن هر چیز در جای خود،

_ عدالت در سطح خداوند به این معنا که خداوند جهان را بر اساس عدالت آفریده است که به

عدالت تکوینی معروف است،

_ عدالت در سطح تشریح و قانونگذاری

_ و در نهایت عدالت اجتماعی که به معنای برقراری عدالت در سطح جامعه می‌باشد. (فوزی،

۱۳۹۳، ۶۳)

جایگاه گفتمان عدالت در اسناد بالادستی

سلسله مراتب اسناد رسمی در جمهوری اسلامی به ترتیب شامل قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی و قوانین برنامه می‌باشد. به همین منظور برای درک جایگاه عدالت در اسناد بالادستی ابتدا به بررسی عدالت در قانون اساسی می‌پردازیم. با توجه به اهمیت عدالت در شکل‌گیری هویت گفتمانی جمهوری اسلامی و توجه به عدالت به عنوان یکی از مبانی اصلی انقلاب اسلامی؛ قانون اساسی عنایت ویژه‌ای به عدالت نموده است و در بیش از ۲۶ ماده به عدالت در ابعاد گوناگون می‌پردازد.

عدالت در قانون اساسی

۱- عدالت اجتماعی

قانون اساسی در اصل دوم "نهی هر گونه ستم‌گری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری و قسط و عدل" را از اهداف نظام و راه‌های تامین استقلال نظام جمهوری اسلامی از ابعاد گوناگون بر می‌شمارد. در اصل سوم نیز دولت را موظف می‌کند برای رسیدن به اهداف نظام همه‌ی امکانات خود را در راه "رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی" و همچنین «تأمین حقوق همه جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون» به کار بگیرد. قانون اساسی در اصل چهاردهم رعایت عدالت را در برخورد با غیر مسلمانان مطرح می‌نماید و معتقد است بنا برآیین اسلام حقوق انسانی غیر مسلمانان نیز در صورتی که بر ضد اسلام و جمهوری اسلامی توطئه نکنند محترم شمرده می‌شود: "به حکم آیه شریفه «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظفند نسبت به افراد غیر مسلمان با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند و حقوق انسانی آنان را رعایت کنند. این اصل در حق کسانی اعتبار دارد که بر ضد اسلام و جمهوری اسلامی ایران توطئه و اقدام نکنند."

قانون اساسی در اصل نوزدهم و بیستم برابری قومی و یکسانی زن و مرد را طبق اسلام اذعان می‌داند و معتقد است هیچ گونه تبعیضی به واسطه‌ی جنسیت و نژاد و قوم در جمهوری اسلامی وجود ندارد: "مردم ایران از هر قوم و قبیله‌ای که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند این‌ها سبب امتیاز نخواهد بود" (قانون اساسی، اصل ۱۹)، "همه‌ی افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه‌ی حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند." (قانون اساسی، اصل بیستم)

در فصل سوم قانون اساسی از اصل ۲۲ تا ۴۲ قانون اساسی راهکارهایی جهت تحقق عدالت اجتماعی ذیل عنوان کلی حقوق ملت ارایه شده است.

۲- عدالت اقتصادی

دولت در برنامه‌های اقتصادی مکلف است به گونه‌ی عمل نماید که امکانات اقتصادی کشور به

شکل یکسان در اختیار مردم قرار گیرد (حاجیلویی محب، ۱۳۹۶، ۸۹). قانون اساسی در اصل سوم رسیدن به هدف عدالت اقتصادی را مورد توجه قرار می‌دهد: "پی‌ریزی اقتصادی صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه."

عدالت در افق سند چشم‌انداز بیست ساله

سند چشم‌انداز بیست ساله اجرا و تحقق عدالت را جزء یکی از مهم‌ترین اهداف نظام تلقی نموده است عدالت اجتماعی را در ابعاد آن از جمله برابری فرصت‌ها و رفع تبعیض و توزیع متناسب درآمد-ها طرح نموده و اشعار می‌دارد:

"ایران در افق ۱۴۰۴ کشوری است: توسعه یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود و متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مند از امنیت اجتماعی و قضایی. برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع متناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب."

عدالت در سیاست‌های کلی

سیاست‌های کلی نظام سندی غیر تقنینی است که مجمع تشخیص مصلحت نظام آن را تدوین و مقام معظم رهبری آن را ابلاغ می‌نماید. این سیاست‌ها ماهیت و سند بالادستی قوانین هستند که شکل و جهت‌گیری قوانین بوسیله‌ی این سندها روشن می‌شود. در میان سیاست‌های کلی نظام مبحث عدالت در حوزه‌های گوناگون دیده می‌شود که در ادامه به اختصار به برخی از آن‌ها اشاره می‌نماییم.

سیاست‌های کلی آمایش سرزمین

در سیاست‌های کلی آمایش سرزمین با هدف دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه به عدالت اجتماعی از طریق: "ایجاد امکانات عادلانه و فرصت‌های برابر و رفع تبعیض ناروا در مناطق کشور" اشاره شده است. (سیاست‌های کلی آمایش سرزمین، بند د شماره ۱)

سیاست‌های کلی برنامه ششم

سیاست‌های کلی برنامه ششم به عنوان مبنای تنظیم قانون برنامه‌ی ششم بر پایه‌ی محورهای سه‌گانه‌ی «اقتصاد مقاومتی»، «پیشتازی در عرصه‌ی علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» تنظیم شده است و به ایجاد عدالت و زمینه‌سازی اجرای آن در حوزه‌های مختلف می‌پردازد. در بند ۱۴ این سند "تحقق کامل هدفمندسازی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی" به عنوان یکی از ابزارهای اقتصادی جهت تحقق عدالت اقتصادی و اجتماعی پرداخته شده است. در بند ۱۹ و ۲۰ به زمینه‌های سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه‌یافته و روستایی و اتخاذ برنامه‌های توسعه‌ی روستایی و تعیین سهم واقعی در توزیع منابع و انجام اقدامات لازم در جهت ایجاد عدالت اجتماعی در میان مناطق مختلف کشور و سیاست‌های توزیع بهینه‌ی منابع می‌پردازد.

در حوزه‌ی امور اجتماعی نیز در بند ۴۰ و ۴۱ این سند به استقرار نظام جامع، یکپارچه، شفاف، کارآمد و چندلایه‌ی تأمین اجتماعی کشور و توانمندسازی و خوداتکائی اقشار و گروه‌های محروم در برنامه‌های مربوط به رفاه و تأمین اجتماعی پرداخته شده است.

عدالت در برنامه‌های توسعه**برنامه دوم توسعه**

گفتمان عدالت در برنامه‌ی دوم توسعه شامل دو وجهه ایجاد عدالت اجتماعی شامل کاهش فقر و افزایش اشتغال، ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای و تأمین اجتماعی برابر و ایجاد عدالت اقتصادی از طریق پرداخت مستقیم یارانه و سوبسید برای کالاهای اساسی است.

در تبصره ۱۰ برنامه‌ی دوم توسعه با هدف تأمین عدالت اجتماعی پرداخت تسهیلات بانکی در نظر گرفته شده است: "به منظور کمک به تأمین عدالت اجتماعی، کاهش فقر و محرومیت، ایجاد اشتغال و حمایت از بنگاه‌های اقتصادی کوچک، دولت مکلف است در جهت اجرای اصول ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی ایجاد تعادل در سهم بخش‌های دولتی، تعاونی و خصوصی در اقتصاد کشور، افزایش سهم فعالیت‌های اقتصادی بخش تعاونی و همچنین اجرای طرح‌های اشتغال‌زا (خود اشتغالی)، از طریق پرداخت تسهیلات ارزان قیمت بانکی حمایت‌های لازم را به عمل آورد". در ادامه با هدف ایجاد عدالت اجتماعی در تبصره‌ی ۱۱ سیاست‌هایی جهت انجام اقداماتی به منظور ایجاد تعادل-

های منطقه‌ای در روستاها در نظر گرفته شده است. در تبصره‌ی ۱۲ نیز با هدف ایجاد تأمین اجتماعی برابر پرداخت مستقیم کمک معاش ماهانه به اقشار کم درآمد در نظر گرفته شده است. علاوه بر آن در تبصره ۱۶ به ادامه‌ی سیاست پرداخت سوبسید به کالاهای اساسی و دارو و شیر خشک اشاره می‌نماید. همچنین به منظور صرفه‌جویی در مصرف فرآورده‌های نفتی و تأمین عدالت اجتماعی، طی این برنامه، قیمت فرآورده‌های نفتی افزایش یافته و آثار ناشی از آن به نحو مقتضی جبران می‌گردد.

برنامه سوم توسعه

برنامه‌ی سوم توسعه نیز در حوزه‌ی عدالت مشتمل بر اقدامات گسترش و تعمیق عدالت اجتماعی از طریق نظام تأمین اجتماعی، بیمه و یارانه‌ها و اقدامات حمایتی از اقشار آسیب پذیر و ایجاد اشتغال در مناطق کمتر توسعه‌یافته است.

قانونگذار در فصل پنجم برنامه‌ی سوم در حوزه‌ی نظام تأمین اجتماعی و یارانه‌ها تأمین و توسعه‌ی عدالت اجتماعی را به شکل زیر طرح می‌کند: "به منظور توسعه عدالت اجتماعی، نظام تأمین اجتماعی با هدف حمایت از اقشار مختلف جامعه در برابر رویدادهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی و پیامدهای آن از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سپرستی، درراه‌ماندگی، حوادث و ناتوانی‌های جسمی، ذهنی، روانی و نیاز به خدمات بهداشتی درمانی و مراقبت‌های پزشکی به صورت بیمه‌ای و غیرآن (حمایتی و امدادی) حقی است همگانی و دولت مکلف است طبق قوانین، از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای یکایک افراد کشور تأمین کند."

همچنین در ماده ۳۸ حمایت‌های بخش غیر بیمه‌ای پیشگیری، توان بخشی و حمایتی برای نیازمندان علاوه بر خدمات ویژه در برنامه‌های مسکن و آموزش، شامل پیشگیری از بروز آسیب‌های اجتماعی و پرداخت بیمه‌ی درمان و مستمری به نیازمندان نیز می‌گردد.

قانونگذار در ادامه در ماده‌ی ۴۶ به ادامه‌ی سیاست پرداخت یارانه‌ها برای کالاهای اساسی مطابق با شرایط برنامه‌ی دوم می‌پردازد و اقدامات لازم را در این زمینه به سازمان‌های ذیربط می‌سپارد.

در ماده ۵۰ نیز قانونگذار سیاست‌هایی را به منظور ایجاد اشتغال در مناطق کمتر توسعه‌یافته طرح می‌نماید.

عدالت در برنامه‌ی چهارم توسعه

برنامه‌ی چهارم توسعه عدالت اجتماعی را با تاکید بر نظام تامین اجتماعی در خصوص اقشار آسیب پذیر و کمک به اشتغالزایی مورد توجه قرار می‌دهد. علاوه بر این توسعه‌ی روستایی و تامین مسکن شهری و برابری فرصت‌های آموزشی و تامین برابری غذایی در میان اقشار آسیب‌پذیر و کاهش هزینه‌های درمان نیز بخشی از مهم‌ترین قوانین در راستای تقویت عدالت در برنامه چهارم توسعه هستند.

در ماده‌ی ۳ برنامه چهارم دولت به منظور ایجاد عدالت اجتماعی مکلف به سیاست‌های جبرانی و کمک مستقیم به اقشار آسیب پذیر شده است: "به منظور به حداکثر رساندن بهره‌وری از منابع تجدیدناپذیر انرژی، شکل‌دهی مازاد اقتصادی، انجام اصلاحات اقتصادی، بهینه‌سازی و ارتقاء فناوری در تولید، مصرف و نیز تجهیزات و تأسیسات مصرف کننده انرژی و برقراری عدالت اجتماعی، دولت مکلف است ضمن فراهم آوردن مقدمات از جمله گسترش حمل و نقل عمومی و عملیاتی کردن سیاست‌های مستقیم جبرانی اقداماتی را از جمله کمک مستقیم و جبرانی از طریق نظام تامین اجتماعی به اقشار آسیب‌پذیر انجام دهد"

همچنین بر اساس ماده ۱۰ به منظور تامین رشد اقتصادی و کنترل تورم و بهبود بهره‌وری منابع مالی سیستم بانکی، دولت مکلف است بدهی خود به بانک مرکزی و بانک‌ها را طی سال‌های برنامه چهارم با منظور کردن مبالغ بازپرداخت در بودجه‌های سنواتی کاهش دهد. در ماده ۱۱ قانونگذار با هدف اشتغالزایی بانک‌ها را موظف به پرداخت تسهیلات می‌نماید: "سه درصد (۳٪) از سپرده قانونی بانک‌ها نزد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران بر مبنای درصد سال ۱۳۸۳ در اختیار بانک‌های کشاورزی، مسکن و صنعت و معدن (هر بانک ۱٪) قرار گیرد تا صرف اعطای تسهیلات به طرح‌های کشاورزی و دامپروری، احداث ساختمان و مسکن، تکمیل طرح‌های صنعتی و معدنی بخش غیردولتی شود که ویژگی عمده آنان اشتغال‌زایی باشد.

در راستای ایجاد عدالت اجتماعی در ماده ۱۹ به توسعه‌ی روستایی و عشایری پرداخته شده و دولت را ملزم به سیاستگذاری در این خصوص نموده است. همچنین در ماده‌ی ۲۷ سیاست‌هایی برای ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاری و اشتغال در مناطق کمتر توسعه‌یافته در نظر گرفته شده است.

در راستای ایجاد برابری اجتماعی وزارت مسکن و شهرسازی در ماده ۳۰ مکلف شده است طرح جامع مسکن را تهیه و به تصویب هیئت وزیران برساند. این طرح مشتمل بر محورهایی با رویکرد

توسعه پایدار، عدالت اجتماعی و توانمندسازی اقشار کم درآمد خواهد بود.

در راستای ایجاد عدالت آموزشی در بند ب ماده ۵۰ با هدف دسترسی به فرصت‌های برابر آموزشی و ارتقای جمعیت دانشجویی به ۳۰٪ به دانشگاه‌ها اجازه‌ی تنوع بخشی به شیوه‌های آموزشی از جمله برگزاری دوره‌های شبانه، نوبت دوم و ... با دریافت شهریه داده می‌شود. شهریه دانشجویان جانباز بیست و پنج درصد (۲۵٪) و بالاتر و فرزندان آنان، فرزندان شاهد، آزادگان و فرزندان آنان و دانشجویان تحت پوشش کمیته امداد و سازمان بهزیستی از محل اعتبارات ردیف خاص و توسط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تامین می‌گردد.

همچنین در بند ج این ماده "به دولت اجازه داده می‌شود تسهیلات اعتباری به صورت وام بلند مدت قرض‌الحسنه را در اختیار صندوق‌های رفاه دانشجویان یا سایر نهادهای ذی‌ربط قرار دهد تا بخشی از دانشجویان دوره‌های مذکور در بند (ب) این ماده و دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی دولتی و غیردولتی و پیام نور که امکان پرداخت شهریه را ندارند بتوانند با استفاده از این وام شهریه خود را پرداخت و پس از فراغت از تحصیل به تدریج بازپرداخت کنند."

در ماده ۵۲ نیز دولت موظف به انجام اقداماتی به منظور دسترسی به فرصت‌های برابر آموزشی به ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته و ارتقای بهره‌وری به ویژه برای دختران انجام دهد

در بخش سوم برنامه‌ی چهارم در حوزه‌ی توسعه سلامت امنیت انسانی و عدالت اجتماعی دولت موظف به: "تخصیص منابع اعتباری، تسهیلات بانکی و یارانه‌ای لازم برای تولید، تأمین، توزیع و مصرف مواد غذایی، درجهت دستیابی به سبد مطلوب غذایی و اختصاص منابع لازم برای شروع و تدارک برای ترویج غذای سالم در قالب میان وعده غذایی دانش‌آموزان و همچنین کمک غذایی برای اقشار نیازمند" می‌باشد.

ماده ۸۹ نیز در راستای دسترسی عادلانه به خدمات بهداشتی: "وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مکلف است به منظور دسترسی عادلانه مردم به خدمات بهداشتی، درمانی و منطقی نمودن آن متناسب با نیازها در نقاط مختلف کشور، نظام ارائه حداقل استاندارد خدمات بهداشتی، درمانی کشور را مبتنی بر سطح‌بندی خدمات طراحی نماید."

همچنین در ماده ۹۰ به منظور ارتقای عدالت توزیعی در دسترسی عادلانه مردم به خدمات بهداشتی و در جهت کاهش سهم خانواده‌های کم درآمد از خدمات بهداشتی باید سهم مردم از هزینه‌های سلامت به حداکثر ۳۰٪ و میزان خانواده‌های آسیب‌پذیر از هزینه‌های غیر قابل تحمل سلامت به ۱٪ کاهش یابد.

قانونگذار فصل هشتم را به ارتقای امنیت انسانی و عدالت اجتماعی اختصاص داده است و در ماده ۹۵: "دولت مکلف است به منظور استقرار عدالت و ثبات اجتماعی، کاهش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، کاهش فاصله دهک‌های درآمدی و توزیع عادلانه درآمد در کشور و نیز کاهش فقر و محرومیت و توانمندسازی فقرا، از طریق تخصیص کارآمد و هدفمند منابع تأمین اجتماعی و یارانه‌ای پرداختی، برنامه‌های جامع فقرزدایی و عدالت اجتماعی را تهیه و به اجرا بگذارد" این برنامه شامل گسترش نظام تأمین اجتماعی، اعمال سیاست‌های مالیاتی، اعمال برنامه‌های توانمندسازی و سازماندهی نظام خدمات اجتماعی و موارد متعدد دیگر در این خصوص می‌باشد.

همچنین به منظور گسترش و تعمیق عدالت اجتماعی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی در ماده ۹۷ دولت موظف به تهیه‌ی طرح جامع کنترل آسیب‌های اجتماعی شده است. علاوه بر این طی ماده ۱۰۲ دولت به منظور استقرار عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه درآمدها موظف به اهی‌ی برنامه‌ی توسعه‌ی بخش تعاونی شده است.

عدالت در برنامه‌ی پنجم توسعه

برنامه‌ی پنجم توسعه نیز با هدف کاهش ضریب جینی عدالت را در قالب تأمین فرصت‌های برابر آموزشی، تأمین عدالت درمانی و بیمه‌های سلامت، برنامه‌های حمایتی و تأمین اجتماعی و توسعه‌ی روستایی و تأمین مسکن مورد توجه قرار می‌دهد.

فصل اول برنامه‌ی پنجم در حوزه‌ی فرهنگ اسلامی ایرانی دولت را مکلف می‌نماید الگوی توسعه اسلامی - ایرانی که مستلزم رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دستیابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی باشد را تا پایان سال سوم برنامه تدوین و جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه دهد.

در ماده ۱۹ برنامه‌ی تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش را با در راستای ایجاد عدالت اجتماعی و عدالت آموزشی تدوین نماید و به منظور تضمین دسترسی به فرصت‌های عادلانه آموزشی به تناسب جنسیت و نیاز مناطق به ویژه در مناطق کمتر توسعه یافته و رفع محرومیت آموزشی، نسبت به آموزش از راه دور و رسانه‌ای و تأمین هزینه‌های تغذیه، رفت و آمد، بهداشت و سایر امور مربوط به مدارس شبانه روزی اقدام نماید. علاوه بر این وزارت آموزش و پرورش مکلف است اقداماتی برای تأمین نیازهای ویژه و توانبخشی گروه‌های مختلف انجام دهد.

قانونگذار در راستای تأمین عدالت بهداشتی و درمانی در ماده ۳۲ اذعان می‌دارد: "سامانه

«خدمات جامع و همگانی سلامت» مبتنی بر مراقبت‌های اولیه سلامت، محوریت پزشک خانواده در نظام ارجاع، سطح‌بندی خدمات، خرید راهبردی خدمات، واگذاری امور تصدی‌گری با رعایت ماده (۱۳) قانون مدیریت خدمات کشوری و با تأکید بر پرداخت مبتنی بر عملکرد، توسط وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در سال اول برنامه و حین اجراء باز طراحی می‌شود و برنامه اجرائی آن با هماهنگی معاونت در شورای عالی سلامت و امنیت غذایی با اولویت بهره‌مندی مناطق کمتر توسعه یافته به ویژه روستاها، حاشیه شهرها و مناطق عشایری به تصویب می‌رسد. سامانه مصوب باید از سال دوم اجرای برنامه عملیاتی گردد.

همچنین ماده ۳۴ به منظور ایجاد و حفظ یکپارچگی در تأمین، توسعه و تخصیص عادلانه‌ی منابع عمومی: "به منظور تحقق شاخص عدالت در سلامت و کاهش سهم هزینه‌های مستقیم مردم به حداکثر معادل سی درصد (۳۰٪) هزینه‌های سلامت، ایجاد دسترسی عادلانه مردم به خدمات بهداشتی درمانی، کمک به تأمین هزینه‌های تحمل‌ناپذیر درمان، پوشش دارو، درمان بیماران خاص و صعب‌العلاج، تقلیل وابستگی گردش امور واحدهای بهداشتی درمانی به درآمد اختصاصی و کمک به تربیت، تأمین و پایداری نیروی انسانی متخصص موردنیاز، ده درصد (۱۰٪) خالص کل وجوه حاصل از اجرای قانون هدفمندکردن یارانه‌ها علاوه بر اعتبارات بخش سلامت افزوده می‌شود."

همچنین در ماده ۳۸ اقداماتی جهت توسعه کمی و کیفی بیمه‌های سلامت دستیابی به پوشش فراگیر و عادلانه خدمات سلامت و کاهش سهم مردم از هزینه‌های سلامت به سی درصد (۳۰٪) از طرق مختلف مانند اصلاح ساختار صندوق‌ها، مدیریت منابع، متناسب نمودن تعرفه‌ها، استفاده از منابع داخلی صندوق‌ها و در صورت لزوم از محل کمک دولت در قالب بودجه سنواتی انجام می‌گیرد. در فصل مربوط به برنامه‌های حمایتی و توانمندسازی در ماده‌ی ۳۹ به منظور توانمندسازی افراد و گروه‌های نیازمند به ویژه زنان سرپرست خانوار و معلولان نیازمند با تأکید بر برنامه‌های اجتماع محور و خانواده محور، با استفاده از منابع بودجه عمومی دولت و کمک‌های مردمی اقدامات دولت موظف به طراحی نظام سطح‌بندی خدمات حمایتی و توانمندسازی و اجرای برنامه‌های توانمندسازی شده است.

ماده ۵۰ اقداماتی به منظور ایجاد عدالت اجتماعی و با هدف رفع نابرابری و تبعیض بین بانزستگان سنوات مختلف ارایه می‌دهد.

در ماده ۸۰ دولت مجاز به انجام اقداماتی در جهت ایجاد اشتغال پایدار و توسعه‌ی کارآفرینی، کاهش عدم تعادل منطقه‌ای و توسعه‌ی مشاغل نو می‌گردد.

در راستای هدف توسعه‌ی تعاون در ماده ۱۲۴ دولت به منظور توسعه بخش تعاون و ارتقاء سهم آن به بیست و پنج درصد (۲۵٪) اقتصاد ملی تا پایان برنامه با رویکرد ایجاد اشتغال، گسترش عدالت اجتماعی و توانمندسازی اقشار متوسط و کم درآمد جامعه، با رعایت تکالیف و اختیارات مقرر در قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی موظف به افزایش سهم تعاونی‌ها به ۱۵٪ و افزایش سالانه سرمایه‌ی بانک توسعه‌ی تعاون شده است.

در راستای ایجاد عدالت اجتماعی در بخش مسکن در ماده ۱۷۲ به منظور ارتقاء شرایط محیطی پایدار و فراگیر ساکنان مناطق حاشیه‌نشین از مزایای شهرنشینی و پیش‌نگری و پیش‌گیری از ایجاد سکونتگاه‌های غیرمجاز دولت موظف به سامان بخشی مناطق حاشیه‌نشین و وضع مقررات بازدارنده و ... شده است.

ماده ۱۹۴ به اقداماتی در خصوص توسعه‌ی روستایی و سیاستگذاری و برنامه‌ریزی در خصوص ارتقاء سطح درآمد و کیفیت زندگی روستاییان و کاهش نابرابری‌های موجود با توجه به شرایط منطقه‌ای و محلی پرداخته است.

در بند ه ماده ۲۳۴ قانونگذار دولت را مکلف می‌نماید که تا پایان برنامه هدف زیر تحقق یابد:

"کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه از طریق اتخاذ سیاست‌های اجرائی مناسب و نیز استقرار سیستم تأمین اجتماعی فراگیر، گسترش پایه مالیاتی و توزیع مجدد درآمدها به طوری که ضریب جینی در پایان برنامه به (۰/۳۵) برسد."

عدالت در برنامه ششم توسعه

در برنامه‌ی ششم توسعه اعمال سیاست‌های اشتغالزایی، توسعه‌ی روستایی و توانمندسازی اقشار آسیب پذیر، سیاست‌های تنظیم بازار، افزایش قیمت آب و حامل‌های انرژی با هدف ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی، تامین مسکن اقشار کم درآمد و بیمه‌ی سلامت همگانی و جبران عقب‌ماندگی مناطق عملیاتی در دوران دفاع مقدس در جهت توسعه و گسترش عدالت اجتماعی در نظر گرفته شده است.

در ماده ۳ بخش اقتصاد هدف دستیابی به ضریب جینی ۳۴٪ به عنوان اهداف کمی کلان تعیین شده است. همچنین در راستای رشد و توسعه‌ی اقتصادی مبتنی بر عدالت در ماده ۴ بند ز: "دولت

مکلف است به منظور نیل به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت نسبت به اعمال سیاست‌های اشتغال‌زایی، مهارت‌افزایی و ارتقای دانش حرفه‌ای و حمایت از مشاغل کوچک خانگی و دانش‌بنیان مبتنی بر سند ملی کار شایسته که حداکثر تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه با پیشنهاد وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، اتاق تعاون و سازمان به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید، اقدام نماید." قانونگذار در بخش پنجم به موضوع توازن منطقه‌ای، توسعه روستایی و توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر پرداخته است. در ماده ۲۶ به منظور رقابت‌پذیر کردن عدالت بین منطقه‌ای و سرزمینی و تقویت خود اتکایی و افزایش انگیزه وصل درآمد استانی دولت موظف به تهیه و تصویب و اجرای سند آمایش ملی و استانی شده است. علاوه بر این سه درصد (۳٪) از درآمد حاصل از صادرات نفت خام و میعانات گازی خالص صادرات گاز طبیعی را به ترتیب یک سوم به استان‌های نفت‌خیز و گازخیز و دوسوم به مناطق و شهرستان‌های کمتر توسعه یافته جهت اجرای برنامه‌های عمرانی در قالب بودجه‌های سنواتی با تصویب شورای برنامه‌ریزی و توسعه این استان‌ها اختصاص دهد. همچنین در ماده ۲۷ دولت موظف است اقدامات اقتصادی و بخشی و اقدامات عمرانی زیربنایی به منظور شناسایی و بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود در نواحی روستایی و ارتقای منزلت اجتماعی روستاییان و پیشرفت عدالت محور روستاها انجام دهد.

قانونگذار در ماده ۳۲ "به منظور اجرای سیاست‌های تنظیم بازار و کاهش التهابات بازار کالاهای اساسی کشاورزی و کاهش نوسان غیرعادی فصلی محصولات کشاورزی و به منظور کاهش بار مالی دولت برای تأمین نقدینگی در گردش و هزینه تبعی مورد استفاده در سیاست‌های تنظیم بازار و تأمین ذخایر محصولات راهبردی (استراتژیک)، شرکت بازرگانی دولتی ایران یا هر یک از شرکت‌های دولتی مسؤوول تنظیم بازار هر محصول به تشخیص وزارت جهاد کشاورزی، حسب مورد، براساس برآوردهای ماهانه، فصلی و سالانه عرضه داخلی و تقاضای هر یک از محصولات، نسبت به اتخاذ موقعیت مناسب خرید یا فروش در قراردادهای سلف و ابزارهای مالی موضوع بند (۲۴) ماده (۱) قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۴/۹/۱ بر روی هر یک از دارایی‌های مشمول صدر این بند در چهارچوب مقررات بازار سرمایه اقدام می‌نمایند."

ماده ۳۹ در راستای ارتقای عدالت اجتماعی به دولت اجازه‌ی اصلاح قیمت آب و حامل‌های انرژی را می‌دهد و از محل درآمدهای آن برای ارتقای عدالت اجتماعی اقدامات لازم را به عمل آورد: "به منظور ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری در مصرف آب و انرژی و هدفمند کردن یارانه‌ها در جهت افزایش تولید و توسعه نقش مردم در اقتصاد، به دولت اجازه داده می‌شود که قیمت

آب و حامل‌های انرژی و سایر کالاها و خدمات یارانه‌ای را با رعایت ملاحظات اجتماعی و اقتصادی و حفظ مزیت نسبی و رقابتی برای صنایع و تولیدات، به تدریج تا پایان سال ۱۴۰۰ با توجه به مواد (۱)، (۲) و (۳) قانون هدفمندکردن یارانه‌ها مصوب ۱۳۸۸/۱۰/۱۵ اصلاح و از منابع حاصل به صورت هدفمند برای افزایش تولید، اشتغال، حمایت از صادرات غیرنفتی، بهره‌وری، کاهش شدت انرژی، کاهش آلودگی هوا و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی و حمایت‌های اجتماعی از خانوارهای نیازمند و تأمین هزینه‌های عملیاتی و سرمایه‌گذاری شرکت‌های ذی‌ربط در چهارچوب بودجه‌های سالانه اقدام لازم را به عمل آورد."

در ماده ۵۹ نیز دولت موظف است با هدف کاهش آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی و تامین مسکن برای اقشار کم درآمد منابع مالی و تسهیلات ارزان قیمت و زمین را در قالب بودجه سنواتی در اختیار ایشان قرار دهد.

قانونگذار در راستای تامین عدالت بهداشتی و درمانی در ماده ۷۰ دولت را مکلف به تامین بیمه‌ی سلامت همگانی نموده است. همچنین در ماده ۷۸ دولت مکلف شده در راستای تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی نسبت به طراحی و اجرای برنامه‌های لازم برای نیل به اهداف تعیین شده در قانون برنامه اقدام نماید. علاوه بر این در ماده ۷۹ دولت موظف به پرداخت مستمری به خانوارهای مددجوی کمیته امداد متناسب با سطح محرومیت از محل قانون هدفمندی یارانه‌ها پرداخت نماید.

همچنین در ادامه این ماده حمایت از زنان سرپرست خانوار و تامین مسکن نیازمندان و ساماندهی کودکان کار در دستور کار قرار گرفته است.

ماده ۱۱۲ با هدف ارتقای عدالت اجتماعی و به منظور جبران عقب‌ماندگی‌های استان‌های مناطق عملیاتی دفاع مقدس ستادکل نیروهای مسلح موظف است محدوده مناطق عملیاتی دفاع مقدس را تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه به سازمان اعلام نماید. و ارزیابی جامعی از وضعیت توسعه-یافتگی زیر ساخت‌های این مناطق را تهیه کند. دولت نیز موظف است ردیف متمرکزی را در قوانین بودجه سنواتی به جبران عقب‌ماندگی‌ها و ارتقای شاخص‌های برخورداری مناطق موضوع این ماده اختصاص دهد به گونه‌ای که این شاخص‌ها سالانه ده درصد (۱۰٪) افزایش یافته و به سطح متوسط شهرستان‌های برخوردار کشور برسد.

ابعاد عدالت اجتماعی	ابعاد عدالت اقتصادی
<p>قانون اساسی</p> <p>- رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات برای همه - امنیت قضایی / - عدالت برای غیر مسلمانان / - برابری جنسیتی، نژادی و قومی /</p>	<p>- پی ریزی اقتصادی عادلانه جهت رفع فقر و محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیر بیمه</p>
<p>سند چشم‌انداز</p> <p>- عدالت اجتماعی / - فرصت‌های برابر</p>	<p>- توزیع متناسب درآمد / - به دور از فقر، فساد، تبعیض</p>
<p>سیاست‌های کلی</p> <p>- ایجاد امکانات عادلانه و فرصت‌های برابر و رفع تبعیض ناروا در مناطق کشور - ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی / به استقرار نظام جامع، یکپارچه، شفاف، کارآمد و چندلایه‌ی تأمین اجتماعی کشور و توانمندسازی و خوداتکائی اقشار و گروه‌های محروم</p>	<p>- سرمایه گذاری در مناطق کمتر توسعه‌یافته و روستایی و اتحاد برنامه‌های توسعه‌ی روستایی</p>
<p>برنامه دوم توسعه</p> <p>- پرداخت تسهیلات بانکی به منظور کمک به تأمین عدالت اجتماعی</p>	<p>- کاهش فقر و افزایش اشتغال، ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای و تأمین اجتماعی برابر ، کاهش فقر و محرومیت، ایجاد اشتغال و حمایت از بنگاه‌های اقتصادی کوچک - ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای در روستاها پرداخت مستقیم یارانه و سوسپید برای کالاهای اساسی و دارو و شیر خشک</p>
<p>برنامه سوم توسعه</p> <p>- نظام تأمین اجتماعی، بیمه - حمایت‌های بخش غیر بیمه‌ای پیشگیری، توان بخشی و حمایتی برای نیازمندان</p>	<p>- یارانه‌ها و اقدامات حمایتی از اقشار آسیب پذیر و ایجاد اشتغال در مناطق کمتر توسعه‌یافته - پرداخت یارانه‌ها برای کالاهای اساسی - ایجاد اشتغال در مناطق کمتر توسعه‌یافته</p>

<p>-تامین برابری غذایی در میان اقشار آسیب‌پذیر و کاهش هزینه‌های درمان</p> <p>- سرمایه‌گذاری و اشتغال در مناطق کمتر توسعه</p> <p>- برنامه‌ی جامع فقرزدایی با هدف کاهش فقر و محرومیت</p>	<p>- نظام تامین اجتماعی در خصوص اقشار آسیب‌پذیر و کمک به اشتغالزایی/ توسعه‌ی روستایی و تامین مسکن شهری و برابری فرصت‌های آموزشی/-اعطای تسهیلات به طرح‌های کشاورزی و دامپروری، احداث ساختمان و مسکن، تکمیل طرح‌های صنعتی و معدنی بخش غیردولتی شود که ویژگی عمده آنان اشتغالزایی باشد.</p> <p>- تصویب طرح جامع مسکن</p> <p>- ایجاد عدالت آموزشی تخصیص اعتبار جهت دستیابی به سبد مطلوب غذایی/ دسترسی عادلانه به خدمات بهداشتی و کاهش سهم خانوار در خدمات بهداشتی</p> <p>- طرح جامع کنترل آسیب‌های اجتماعی</p>	<p>برنامه‌ی چهارم توسعه</p>
<p>کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه از طریق اتخاذ سیاست‌های اجرایی مناسب و نیز استقرار سیستم تأمین اجتماعی فراگیر، گسترش پایه مالیاتی و توزیع مجدد درآمدها</p>	<p>-تامین فرصت‌های برابر آموزشی/ عدالت درمانی و بیمه‌های سلامت/ برنامه‌های حمایتی و تامین اجتماعی/توسعه روستایی و تامین مسکن</p> <p>- تصویب الگوی توسعه اسلامی بر مدار عدالت/ تصویب برنامه‌ی تحول بنیادین آموزش و پرورش/ خدمات جامع و همگانی سلامت مبتنی بر پزشک خانواده و نظام ارجاع</p> <p>- توانمند سازی زنان سرپرست خانوار و گروه‌های خاص/ رفع تبعیض بین بازنشستگان/ اشتغال پایدار و توسعه‌ی کارافرینی/ سامان‌دهی بخشی مناطق حاشیه نشین و توسعه‌ی روستایی</p>	<p>برنامه‌ی پنجم توسعه</p>
<p>- سیاست‌های تنظیم بازار و افزایش قیمت حامل‌های انرژی</p>	<p>- سیاست‌های اشتغالزایی، توسعه‌ی روستایی و توانمند سازی اقشار آسیب‌پذیر</p> <p>- تامین مسکن اقشار کم درآمد و بیمه‌ی سلامت همگانی و جبران عقب‌ماندگی مناطق عملیاتی در دوران دفاع مقدس</p>	<p>برنامه ششم توسعه</p>

بحث و نتیجه

عدالت اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف انقلاب اسلامی از زمان تاسیس حکومت جمهوری اسلامی تبدیل به یکی از مبانی و پایه‌های اساسی حکومت گردید. به همین دلیل هدف تامین عدالت اجتماعی همواره و در میان تمام اسناد اساسی کشور به انحاء گوناگون دیده می‌شود. قانون اساسی به عنوان مهم‌ترین سند تقنینی کشور تامین عدالت را در دو بعد اجتماعی و اقتصادی شامل رفع هرگونه تبعیض و برابری حقوق و امکانات و رفع هرگونه محرومیت در زمینه‌های تغذیه، مسکن، کار و بهداشت مطرح می‌سازد. به عبارت دیگر هدف عدالت قانون اساسی پی‌ریزی بنای جامعه‌ایست که در آن حقوق و فرصت‌های اجتماعی برابر باشد و مردم به لحاظ اقتصادی زیر در یک جامعه‌ی برابر زندگی کنند طوری که فقر و محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و اشتغال و بهداشت وجود نداشته باشد.

سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی نظام نیز عدالت را در قالب برابری فرصت‌ها و رفع تبعیض و توزیع متناسب درآمدها و هدفمندسازی یارانه‌ها، افزایش تولید و اشتغال و توسعه‌ی روستایی ذکر می‌نماید. در واقع هدف قانون اساسی در سند چشم‌انداز نیز دیده می‌شود. به عبارت دیگر برابری فرصت‌ها و توزیع متناسب درآمد مجدداً در سند چشم‌انداز دیده می‌شود.

در برنامه‌های توسعه نیز اهداف سیاست‌های کلی در خصوص عدالت اجتماعی از طریق برنامه‌های تامین اجتماعی، بیمه و یارانه‌های مستقیم، اشتغالزایی و تامین مسکن و توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر مورد توجه قرار گرفته است. بررسی رویکرد برنامه‌های توسعه به عدالت از دو جنبه قابل ملاحظه است. نخست توجه برنامه‌های توسعه به ابعاد گفتمان عدالت نشان می‌دهد قانونگذار در برنامه‌های توسعه همانند قانون اساسی عدالت را از دو بعد اجتماعی و اقتصادی نگریسته است. اگر چه در تعاریف معمولاً عدالت اقتصادی زیر مجموعه‌ای از عدالت اجتماعی در نظر گرفته می‌شود اما سیاست گذار به درستی برای رفع موانع عدالت اجتماعی به ایجاد اهرم‌هایی از طریق تامین و تقویت عدالت اقتصادی پرداخته است. به این ترتیب به نظر می‌رسد سیاست گذار برای ایجاد عدالت اجتماعی از سیاست گذاری توانمند استفاده نموده است. در وهله‌ی بعد بررسی عدالت در برنامه‌ی توسعه نشان می‌دهد سیاست گذار در طول زمان به ارزیابی و اصلاح سیاست‌های خود در گذشته پرداخته است. بررسی جدول فوق نشان دهنده‌ی تکامل برنامه‌ی توسعه از چهارم به بعد نسبت به برنامه‌ی پیشین است. در برنامه‌های ابتدایی نگاه سیاست گذار برای تامین عدالت بیشتر اقتصادی است. به این ترتیب که قانونگذار راه ایجاد عدالت را از جاده‌ی اقتصاد می‌نگرد در حالی که این نگاه

در گذر از برنامه‌های چهارم به بعد تا حد زیادی با سیاست‌های تامین اجتماعی جایگزین می‌گردد. به این ترتیب ایجاد عدالت از طریق سیاست‌های صرفاً توزیعی (بازتوزیع درآمدها) جای خود را به سیاست‌های تامین فرصت‌های برابر آموزشی و اشتغالزایی و توسعه‌ی روستایی می‌دهد. در مجموع اگر چه بدون بررسی نحوه و میزان اجرا و ارزیابی آثار سیاست‌های فوق در برنامه‌های توسعه این تحلیل ناقص می‌نماید اما تکرار و تکامل برخی از سیاست‌ها در برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد اجرای سیاست‌ها به درستی صورت نگرفته و یا همچنان نیاز به مداخله برای دستیابی به نتایج مطلوب در آینده می‌باشد. در نهایت بررسی تطبیقی قانون اساسی، سند چشم‌انداز و برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد عدالت اجتماعی و اقتصادی آرمان مشترکی است که هر سه سند به شکل یکسانی به آن نگرسته است. به عبارت دیگر ابعاد عدالت اجتماعی که ایجاد فرصت‌های برابر در حوزه‌های گوناگون از طریق نظام تامین اجتماعی جامع و کارآمد است در تمام اسناد بالادستی با ادبیات و الفاظ گوناگون به کار رفته است. به لحاظ اقتصادی نیز سیاست‌های توزیع در آمد، تنظیم بازار و برنامه‌های جامع فقرزدایی کلید واژه‌ی مشترکی است که ابزار کلیدی اسناد بالادستی برای دستیابی به عدالت اقتصادی می‌باشد.

منابع

۱. اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۷۹)، *عدالت در اندیشه‌ی سیاسی غرب، اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، شماره (۱۵۳ و ۱۵۴)، صص ۶۸-۷۵.
۲. اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۸۸)، *گفتمان عدالت در دولت نهم. معرفت سیاسی*، شماره (۲)، ۲۴۳-۱۹۵.
۳. حاجی‌لموی محب، محمد مهدی، (۱۳۹۶)، *مطالعه تطبیقی اهداف عدالت و رزانه ی حکومت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نهج البلاغه، پژوهش های انقلاب اسلامی*، ۶، شماره (۲۰)، صص ۸۳-۹۹.
۴. خواجه سروی، غلامرضا، (۱۳۸۶)، *فراز و فرود گفتمان عدالت در جمهوری اسلامی ایران، دانش سیاسی*، شماره (۶)، صص ۳۵-۵.
۵. رضای، محمد حسینی، (۱۳۹۱)، *مطالعه عدالت اجتماعی در برنامه های توسعه از نگاهی نو، مدی‌ری ت اسلامی*، شماره (۴) صص ۳۳-۵۴.

۶. شمسینی غیاثوند، حسن، (۱۳۸۲)، *گفتمان عدالت در اندیشه‌ی سیاسی غرب*، راهبرد، شماره (۳۰) صص ۳۳۴-۳۲۴.
۷. فوزی، یحیی، (۱۳۹۳)، *عدالت در اندیشه‌ی سیاسی اسلام: مفهوم شناسی و راهبرد ها*، فصلنامه *ی‌اندیشه‌ی سیاسی در اسلام*، شماره (۱)، صص ۹۶-۶۳.
۸. قری‌شی، فردی‌ن، و علی‌زاده اقدم، محمدباقر، و زای‌رکعبه، رحیم، (۱۳۹۶)، *تحول گفتمان عدالت در ایران: مطالعه موردی دولتهای محمود احمدی‌نژاد و حسن روحانی*، جامعه شناسی اقتصادی و توسعه، سال ششم، شماره (۲) صص ۱۸۰-۱۴۳.
۹. گلستانی، صادق (۱۳۸۵)، *بررسی جایگاه عدالت اجتماعی در سیره پیامبر اعظم، تاریخ اسلام در آیینه‌ی پژوهش*، شماره (۱۱)، صص ۲۰۶-۱۸۱.
۱۰. متن کامل قانون اساسی https://www.lu.ac.ir/uploads/123456_20436.pdf
۱۱. قانون برنامه‌ی دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/92488>
۱۲. قانون برنامه‌ی سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/93301>
۱۳. قانون برنامه‌ی چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>
۱۴. قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>
۱۵. قانون برنامه پنجم توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران: http://mpo-es.ir/Index.aspx?page_=dorsaetoolsenews&lang=1&tempname=bodjehmain&sub=4&PageID=6174&PageIDF=0&BlockName=tool_dorsaetoolsenews_sample_bodjehmain_block132&isPopUp=false

